

İlham Abbasov

Ədliyyə Akademiyasının baş müəllimi - h.f.d.

AZƏRBAYCANDA VƏKİLLİK HAQQINDA QANUNVERİCİLİYİN İNKİŞAF TARİXİNDƏN

Hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu şəraitində vəkillik institutunun insan və vətəndaşların hüquqlarının qorunmasında, onların pozulmuş hüquqlarının bərpa edilməsində rolu şəxsizdir.

Hüquqda hər bir institutun, təsisatın inkişaf istiqamətini müəyyən etmək üçün bu institut və ya təsisat haqqında qanunvericiliyin inkişaf tarixini öyrənmək zəruridir.

Ona görə də məqalədə vəkillik institutunun yaranması və inkişafı tarixinə müraciət etməyi lazım bilirik.

Azərbaycanda vəkillik institutunun təşəkkül tapması, təbii ki, Azərbaycanın Araz çayı bounca iki yerə parçalanması nəticəsində Şimali Azərbaycanın keçmiş Çar Rusiyasına zorla birləşdirilməsi dövründən başlayır və bu institutun inkişafı keçmiş Çar Rusiyasının müvafiq qanunvericiliyinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur.

İlk dəfə Rusiyada vəkillik çar II Aleksandrın hakimiyyəti dövründə 1864-cü ildə aparılan hüquqi islahatlar çərçivəsində yaranmışdı. Vəkillik o zaman özünüidarə edən təşkilat kimi planlaşdırılmış və yaradılmışdı. Bu o demək idi ki, vəkillik nəhəng dövlətin güclü polis rejimindən asılı olmayan faktiki özünüidarə təşkilatı idi. Lakin bununla bərabər, mütləqiyyət heç bir halda vəkilliyin liberal, hökumət əleyhinə və ya müxalifətçi qrup kimi yaradılması ilə heç çür razılaşmaq istəmirdi. Elə ona görə də dərhal vəkillik özünün müstəsna vəziyyətinə görə demokratik hərəkatının dayacağı kimi yaranmaması üçün tədbirlər görülməyə başladı [14, səh.7].

1874-cü il əks islahatları vəkilliyi əhəmiyyətli dərəcədə zəiflətdi. Keçən əsrin (XIX əsrin - İ.A.) sonunda vəkilliyə münasibətdə yeni termindən -«silk» terminindən istifadə olunmağa başladı ki, bu da indiki halda «təhsil və davranışla birləşən və səciyyəvi ictimai funksiyaları yerinə yetirən» hüquqşünasların birliyini bildirirdi. Ancaq vəkilliyə münasibətdə silk haqqında yalnız Sankt-Peterburq, Moskva və Xarkov vəkillərinə münasibətdə danışmaq olardı. Digər regionlarda vəkillik, faktiki olaraq, yaranmadı- yalnız ayrı-ayrı vəkillər var idi, heç bir halda «peşəkarların birliyi» yox idi [14, səh.7].

ABŞ-da isə ilk dəfə ABA (Amerika Hüquqşünaslar Assosiasiyası) 1878-ci ildə 21 ştatı təmsil edən 75 hüquqşünas tərəfindən təsis edilmişdir [11, səh.3].

Bu sahədə Çar Rusiyasının milli ucqarlarında, o cümlədən Azərbaycanda da vəziyyət daha ağır idi. Çar Rusiyası dövründən Azərbaycanda vəkillik xidmətindən yalnız hakim sinfin nümayəndələri, varlılar istifadə edə bilirdilər. Hakim sinfin nümayəndələri və varlıların da heç də hamısı vəkillik xidmətindən istifadə edə bilmirdilər. Belə ki, yalnız öz hüquqlarını bilən, vəkillik institutu haqqında az-çox məlumatı olanlar vəkillik xidmətindən yararlanırdılar.

Cəmiyyətin aşağı təbəqəsinin, kasıbların isə vəkillik haqqında elementar məlumatları olmadıqlarından, həmçinin, maddi cəhətdən imkansızlıqlarından vəkillik xidmətindən, ümumiyyətlə, kənar qalmışdılar.

Çar Rusiyası dövründən milli ucqar hesab edilən Azərbaycanda vəkillik institutu haqqında görkəmli ədib, dramaturq, filosof və dövlət xadimi M.F.Axundovun yazdığı «Mürافیə vəkillərinin hekayəti» əsərini oxumaqla və ya bu yaxınlarda tamaşaya qoyulmuş həmin tamaşaya baxmaqla bununla bağlı kifayət qədər düzgün təsəvvürlər əldə etmək olar.

«Mürافیə» sözü ərəb mənşəli olmaqla, məhkəmə prosesi, mühakimə olunma, məhkəmə sözləri kimi başa düşülür [2, səh.363].

M.F.Axundovun əvvəlki komediyalarından fərqli olaraq, «Mürافیə vəkillərinin hekayəti»ndə hadisələr Cənubi Azərbaycanda, Təbriz şəhərində cərəyan edir. Ümumiyyətlə, bu komediyadan etibarən M.F.Axundov əsas əsərlərinin mövzusunun İran həyatından almışdır. Bunun əsas səbəbi müəllifin öz yaxasını Çar sensorunun təqiblərindən qurtarmaq olmuşdur. Qafqaz canişinliyində məsul vəzifədə çalışan M.F.Axundov məhkəmələrin və məhkəmə məmurlarının eyiblərini açıq və kəskin tənqid edə bilməzdi. Odur ki, sonuncu dram əsərində o, hadisələri Təbrizə keçirməyə məcbur olmuşdu. Lakin əsərdə müəllif dolayı yolla yerli məhkəmələrin qanunsuzluğunu, özbaşınalığını və rüşvətxorluğunu da kəskin satira atəşinə tuturdu [10, səh.259].

Qeyd etmək yerinə düşər ki, şəriət qanunlarına görə vərəsəlik hüququna yalnız kişinin kəbin kəsilməmiş arvadı malikdir. Müsəlman kişiləri-siyqə, mütə yolu ilə iki və daha çox arvad ala bilərdilər. Lakin onlar bütün vərəsəlik hüquqlarından məhrum edilirdilər [10, səh.259-260].

M.F. Axundovun həmin əsərdəki fikirləri, onun vəkillərin rüşvət müqabilində məhkəmə prosesində haqsız necə haqlı etməyə cəhd etmələrini ciddi surətdə tənqid edərək, rüşvət alan, haqlını qoyub, haqsız müdafiə edən vəkilləri bədii boyalarla ifşa etmişdir.

M.F. Axundovun «Mürافیə vəkillərinin hekayəti» əsərindəki Ağa Mərdan obrazının mövqeyi, işə münasibəti, aldığı rüşvət müqabilində sübutları saxtalaşdırması Çar Rusiyasının milli ucqarlarında, o cümlədən Şimali Azərbaycanda fəaliyyət göstərən vəkillərin böyük əksəriyyəti üçün xarakterik idi.

Çar Rusiyasında məlum 25 oktyabr 1917-ci ildə baş vermiş (yeni stillə 7 noyabr 1917-ci ildə-İ.A.) çevrilişindən (Böyük Oktyabr sosialist inqilabı nəzərdə tutulur-İ.A.) sonra 28 may 1918-ci il tarixdə həmin vaxt fəaliyyətini dayandırmış Zaqafqaziya Seyminin Azərbaycandan seçilmiş deputatları Tiflisdə Qafqaz Canişininin iqamətgahında toplaşaraq, Azərbaycan Milli İslam Şurasının qərarı ilə Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsini qəbul edir, Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasını bəyan edir və bitərəf deputat Fətəli xan Xoyski başda olmaqla, ilk hökumətini təşkil edir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentinin ilk iclası 7 dekabr 1918-ci ildə Bakı şəhərində açılır. Parlament cəmi 17 ay fəaliyyət göstərir.

Parlamentin fəaliyyəti dövründə 145 iclası keçirilir. Həmin dövrdə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin müzakirəsinə 270-dən yuxarı qanun layihəsi çıxarılmışdır ki, onlardan da 230-u təsdiq edilmişdir. **Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin və onun Nazirlər Şurasının qəbul etdiyi və əlimizdə olan sənədlərinin öyrənilməsi göstərir ki, həmin qurumlar tərəfindən vəkillik haqqında müvafiq aktlar qəbul edilməmişdir.**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası «Rusiya və Zaqafqaziya qanunlarının qüvvəsinin müvəqəti saxlanması haqqında» 23 iyun 1918-ci il tarixli qərar qəbul etmişdir. Həmin qərarla göstərilirdi ki, hazırda idarəçilik və məhkəmə sahələrinə dair qüvvədə olan bütün qanunlar hökumət tərəfindən qanunla müəyyən olunmuş qaydada onların ləğv edilməsinə və ya dəyişdirilməsinə qədər öz qüvvəsində saxlanılsın. **Məhz buna əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə vəkillik institutu barədə qanun və ya qərar qəbul edilmədiyindən həmin dövrdə vəkillik keçmiş Çar Rusiyasının müvafiq qanunvericiliyi əsasında təşkil olunaraq, fəaliyyət göstərmişdir [13, səh.193].**

25 oktyabr 1917-ci ildə (yeni stillə 7 noyabr 1917-ci ildə-İ.A.) baş vermiş oktyabr çevrilişindən sonra məhkəmə haqqında ilk dekret RSFSR XKS tərəfindən 1917-ci il noyabr ayının 24-də qəbul edilmişdir. Məhkəmə haqqındakı 1 №-li bu dekretlə Çar məhkəmə, prokurorluq, istintaq orqanları

və Çar vəkilliyi ləğv edilmiş, yerində yeni sovet məhkəmələri və inqilabi tribunallar yaradılmışdır. Azərbaycan XI Qızıl Ordunun köməkliliyi ilə 28 aprel 1920-ci ildə zorla sovetləşdirildikdən sonra Azərbaycan SSR İnqilab Komitəsinin və Xalq Ədliyyə Komissarlığının 1920-ci il 11 may tarixli əmri və 1920-ci il 13 may tarixli qərarı ilə burjua məhkəmə orqanları, yəni Azərbaycan məhkəmə palatası, Bakı və Gəncə mahal məhkəmələri, onların yanında olan prokurorlar və məhkəmə müstəntiqləri, bərişiq məhkəmələri (şöbələri), habelə xüsusi vəkillik, məhkəmə pristavları ləğv edilmişdir [8, səh. 28-29].

Müttəhimi müdafiə məsələsi vaxtı ilə Azərbaycan SSR İnqilab Komitəsinin və Ədliyyə Xalq Komissarlığının xalq məhkəməsi haqqında 1920-ci il 12 may tarixli dekretində həll edilmişdi. Həmin dekretin 40-49-cu maddələri müdafiəçilər və ittihamçılar kollegiyasına və mülki prosesdə tərəflərə həsr edilmişdi [8, səh. 154].

Azərbaycan SSR-nin xalq məhkəmələri, istintaq komissiyaları, ittihamçılar və müdafiəçilər kollegiyaları yaradılmış və məhkəmə haqqında 1920-ci il 12 may tarixli dekretə əsasən fəaliyyət göstərməyə başlamışlar [13, səh.155].

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının I Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı tərəfindən 19 may 1921-ci ildə qəbul edilmiş I Sovet Konstitusiyası 104 maddədən ibarət olmaqla, həmin Konstitusiyada vətəndaşların müdafiə hüququndan söhbət getmirdi [3, səh. 1-17]. Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 21 iyul 1923-cü il tarixli qərarı ilə (QK, №-7, maddə 306) qəbul olunmuş Cinayət-Prosessual Məcəlləsində **(bundan sonra CPM-də-İ.A.)** vəkilin-ibtidai araşdırmada iştirakı nəzərdə tutulmamış, ümumiyyətlə, vəkil –müdafiəçiyə ayrıca maddə həsr edilməmiş, Məcəllənin bir sıra maddələrində, o cümlədən CPM-nin 251, 252, 265, 280-ci maddələrində müdafiəçinin yalnız məhkəmə prosesində iştirakı nəzərdə tutulurdu [18, səh.71, 74, 78-79].

Keçmiş Azərbaycan SSR-nin V çağırış Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı tərəfindən 26 mart 1927-ci il təsdiq edilmiş Azərbaycan SSR-nin sayca ikinci Konstitusiyasında da vətəndaşların müdafiə hüququ, konstitusion prinsip kimi, nəzərdə tutulmamışdır [3, səh. 20-34].

Keçmiş SSRİ-nin Stalin Konstitusiyası adlandırılan 5 dekabr 1936-cı ildə qəbul edilmiş SSRİ Konstitusiyasının (Əsas Qanunun) əsasında 14 mart 1937-ci ildə IX Ümumazərbaycan Sovetlər Qurultayı tərəfindən təsdiq edilmiş Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyasında (Əsas Qanununda) vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələri bölməsində (XI fəsildə) vətəndaşların müdafiə hüququ, ümumiyyətlə, nəzərdə tutulmamışdır. Həmin Konstitusiyanın 118-ci maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR-in bütün məhkəmələrində, qanunda istisna nəzərdə tutulmamışsa, işlərə açıq baxılır və müttəhimin özünü müdafiə etmək hüququ təmin olunur [4, səh.20].

Yalnız 8 dekabr 1960-ci il tarixli Qanunla təsdiq edilmiş CPM-nin 18-ci maddəsi şübhə edilən şəxsin, müqəssirin və müttəhimin müdafiə hüququnun təmin edilməsini nəzərdə tuturdu [5, səh.13].

Həmin Məcəllənin 57-ci maddəsi cinayət mühakimə üsulunda müdafiəçinin iştirakı adlanırdı. CPM-nin 57-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilirdi ki, müdafiəçi işdə iştirak etməyə ittihamın elan olunduğu vaxtdan, cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxs tutulduqda, yaxud ittiham elan olunana qədər ona həbs növündə qətimkan tədbiri tətbiq olunduqda isə, tutma protokolunun, yaxud bu qətimkan tədbirinin tətbiqi haqqında qərarın ona elan olunduğu vaxtdan, lakin tutulduğu andan 24 saatdan gec olmayaraq buraxılır. CPM-nin həmin maddəsinin ikinci hissəndə göstərilirdi:«Vəkillər, həmkarlar ittifaqlarının və sair ictimai təşkilatların nümayəndələri bu təşkilatların üzvlərinin işləri üzrə müdafiəçi sifəti ilə buraxılırlar.Təhqiqat aparən şəxsin, müstəntiqin, prokurorun qərarı, yaxud məhkəmənin qərardadına əsasən müdafiəçi qismində ər (yaxud arvad), yaxın qohumlar və şübhə edilən şəxsin, yaxud müttəhimin qanuni nümayəndələri, sair şəxslər buraxıla bilərlər» [5, səh. 36].

Qeyd edilən CPM-nin 61-ci maddəsində müdafiəçinin hüquq və vəzifələri nəzərdə tutulurdu.

Beləliklə, keçmiş Sovetlər dövründə vəkillik haqqında qəbul edilmiş, normativ-hüquqi aktlarla müqayisədə, sözügedən CPM-də müdafiəçinin (vəkilin) hüquqları əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmişdir.

Keçmiş Azərbaycan SSR-in 8 dekabr 1960-cı il tarixli CPM-nin qəbulu ilə əlaqədar Azərbaycan SSR Ali Sovetinin elə həmin tarixli qərarı ilə «Azərbaycan SSR Vəkillər Kollegiyası haqqında Əsasnamə» təsdiq edilmişdir. Lakin Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 9 avqust 1965-ci il tarixli Fərmanı ilə (sonradan Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir-İ.A.) həmin Əsasnamə qüvvədən düşmüş hesab edilərək, «Azərbaycan SSR Vəkillər Kollegiyası haqqında» yeni Əsasnamə təsdiq edilmişdir [4, səh. 461-471].

Həmin Əsasnamənin 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, ibtidai istintaq və mühakimə zamanı müdafiə məqsədlərini həyata keçirmək üçün, habelə vətəndaşlara, müəssisələrə, idarələrə, kolxozlara və digər təşkilatlara başqa hüquqi yardım etməkdən ötrü Azərbaycan SSR Vəkillər Kollegiyası fəaliyyət göstərir.

İnkişaf etmiş sosializm (!) cəmiyyətinin Konstitusiyası hesab edilən və 21 aprel 1978-ci il tarixdə doqquzuncu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar yeddinci sessiyasında qəbul olunmuş Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyasının (Əsas Qanunun) 6-cı fəslə (37-ci maddədən 67-ci maddə daxil olmaqla) Azərbaycan SSR vətəndaşlarının əsas hüquqları, azadlıqları və vəzifələrinə həsr edilmişdir. Lakin həmin fəsildə vətəndaşların müdafiə hüququ, çox qərībədir ki, nəzərdə tutulmamışdır. Yalnız Konstitusiyanın 170-ci maddəsində göstərilirdi ki, müttəhimin müdafiə hüququ təmin edilir.

Konstitusiyanın 173-cü maddəsində göstərilirdi ki, vətəndaşlara və təşkilatlara hüquqi yardım üçün vəkillər kollegiyası fəaliyyət göstərir, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda vətəndaşlara hüquqi yardım pulsuz göstərilir [3, səh. 69-94].

Keçmiş Azərbaycan SSR-nin Ali Soveti tərəfindən 13 noyabr 1980-ci il tarixdə «Azərbaycan SSR-nin vəkillik haqqında Əsasnamə»nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan SSR-nin Qanunu təsdiq edilmiş və bununla da Sovetlər dönəminin əvvəlki illərində vəkillik haqqında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları ilə müqayisədə daha təkmlil və demokratik normativ akt qəbul edilmişdir [15, səh. 155-168].

Beləliklə, keçmiş Sovetlər dönəminin vəkillik haqqında ilk normativ-hüquqi aktlarının sonradan qəbul edilmiş müvafiq normativ-hüquqi aktları ilə müqayisəli təhlili göstərir ki, keçmiş Sovetlər dövlətinin sonradan qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlarda vəkillik institutunun hüquqları, əvvəlki normativ-hüquqi aktlara nisbətən, əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmişdir. Lakin vəkilliyin hüquqlarının genişləndirilməsinə keçmiş kommunist ideologiyası kontekstində qiymət verilməklə, bu vəziyyətə tənqidi yanaşılması zəruridir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Sovetlər dönəmində vəkillik, faktiki olaraq, keçmiş Sovet dövlətinin, cəmiyyətdə hegemon statusa malik Sov.İKP-nin (Kommunist Partiyasının-İ.A.) əlində bir alət idi. Təsadüfi deyildir ki, Vəkillər Kollegiyasının işinə keçmiş SSRİ-nin Ədliyyə Nazirliyi rəhbərlik edir və Vəkillər Kollegiyasına rəhbərlik edən idarə və ya şöbə SSRİ və müttəfiq respublikaları ədliyyə nazirliklərinin strukturlarına daxil idi. **Keçmiş SSRİ Ədliyyə Nazirliyi 25 dekabr 1972-ci il tarixdə «Vəkillər Kollegiyalarının fəaliyyətinə rəhbərliyi yaxşılaşdırma haqqında» 26 №-li Əmrin qəbul edilməsi də dediklərimizə əyani sübutdur [16, səh. 448-451].**

Keçmiş SSRİ Ədliyyə Nazirinin müavini tərəfindən 20 noyabr 1980-ci il tarixdə «Vəkillər Kollegiyalarının icra və nəzarət-təftiş orqanlarına seçkilərin keçirilməsi qaydaları haqqında Təlimat» təsdiq etmişdir. Belə faktlar yeganə hal olmamış və belə əmr, sərəncamların siyahısını artırmaq da olardı [17, səh. 221-224].

Bütün bunlar isə onu göstərir ki, Sovetlər dönəmində vəkillik institutu heç də faktiki müstəqil olmamış, bu institut həmin dövrdə, digər inzibati orqanlar kimi, əslində dövlət qurumlarının ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası 18 oktyabr 1991-ci ildə öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunu inkişaf yolu seçmişdir.

Dövlət müstəqilliyi illərində ümummillil lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrində köklü dəyişikliklər baş vermiş, hüquqi islahatlar, o cümlədən məhkəmə-hüquq islahatları həyata keçirilmişdir.

Hazırda bu islahatlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etdirilir.

Layihəsi ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi xalqımızın tarixində ən parlaq səhifələrdən biridir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir. Konstitusiyanın 61-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır [1, səh.21]. Ölkədə aparılan hüquq, o cümlədən məhkəmə hüquq islahatlarının nəticəsi kimi, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 28 dekabr 1999-cu ildə «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmiş və qanuna sonrakı illərdə yeddi dəfə əlavə və dəyişiklik edilərək qanun daha da təkmilləşdirilmişdir. Qanunun 1-ci maddəsinin I hissəsinə görə Azərbaycan Respublikasında vəkillik hüquqi müdafiə fəaliyyətini peşəkarcasına həyata keçirməli olan müstəqil hüquqi təsisatdır. Həmin maddənin II hissəsinə görə isə vəkillik qanunun aliliyi, müstəqillik, demokratizm, humanizm, ədalət, aşkarlıq və konfidensiallıq prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərir [12, səh.3]. **Beləliklə, Vəkillər Kollegiyası heç bir dövlət qurumuna tabe olmamaqla, müstəqil bir qurum kimi fəaliyyət göstərir.**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ölkəmizdə demokratik institut olan vəkilliyin inkişafına həmişə diqqət və qayğı göstərmişdir. Təsadüfi deyildir ki, ölkə başçısı cənab İlham Əliyev 11 mart 2005-ci ildə «Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyasının maddi-texniki təminatının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər barədə» 669 №-li Sərəncam imzalamışdır.

Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsində göstərilir ki, vəkillərin və onların birliyinin peşəkar fəaliyyətinə prokurorluq, məhkəmə, digər dövlət orqanları, ictimai birliklər, hər hansı müəssisə, idarə, təşkilat və vəzifəli şəxs tərəfindən müdaxiləyə, təzyiqə yol verilməməsi, vəkillərin hüquqlarının bərabərliyi, özünüidarəetmə, vəkillər və vəkillik fəaliyyətinə dair məsələlər üzrə müstəqil qərar qəbul edilməsi vəkilliyin əsasını təşkil edir [12, səh.3].

Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkə başçısı kimi 3 fevral 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv edilməsi haqqında müraciət etmiş və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 10 fevral 1998-ci il tarixdə həmin müraciətə baxaraq, müstəsna cəza tədbiri kimi, ölüm cəzasını cinayət cəzalarının siyahısından çıxarılması haqqında müvafiq qanun qəbul etmişdir [6, səh. 58-73].

Həmişinin, ümummilli lider Heydər Əliyev hələ bundan əvvəl 22 fevral 1998-ci il tarixdə «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanını imzalamışdır [9, səh.83-95].

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 18 iyun 2007-ci il tarixli 2231 №-li Sərəncamı ilə hər il iyunun 18-nin Azərbaycan Respublikasında İnsan hüquqları günü kimi qeyd edilməsi qərara alınmışdır. Azərbaycan Respublikası 25 yanvar 2001-ci il tarixdə Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvlüyünə qəbul edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarının təsdiq edilməsi barədə 25 dekabr 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir [9, səh.11].

Azərbaycan Respublikasının, Avropa Şurası kimi, mötəbər quruma tamhüquqlu üzv kimi qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 14 iyul 2000-ci il tarixdə «Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilmiş və Qanunun 3-cü maddəsində Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual

Məcəlləsinin müddələrinin 2000-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minməsi göstərilmişdir [7, səh. 1-623].

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CPM-nə görə artıq müdafiəçi ittiham tərəfi ilə məhkəmə prosesində paritet əsaslarla çıxış edən müdafiə tərəfinə daxil edilmişdir (92-ci maddə). Məcəllənin 92.1-ci maddəsində göstərilir ki, cinayət prosesində müdafiəçi qismində Azərbaycan Respublikasının ərazisində vəkillik fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan vəkil iştirak edə bilər. Həmin maddədə daha sonra göstərilir ki, müdafiəçi şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti və onun iştirakı ilə baxılan cinayət işinin xarakteri ilə eyniləşdirilə bilməz [7, səh. 90-98].

Bu o deməkdir ki, vəkil şəxsin törətdiyi cinayətin xarakterindən, motivindən, həmin cinayətin əxlaq nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilən və məhkəmə qarşısında dayanan istənilən şəxsin müdafiə hüququnu həyata keçirə bilsin. Bu vəkillik institutunun ölkəmizin hüquqi, demokratik dövlət quruculuğunun tələbindən irəli gələn tamamilə yeni xüsusiyyətidir.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 92.10.1-ci maddəsində göstərilir ki, müdafiəçiyə (vəkilə) müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyinə zidd olaraq hər hansı hərəkəti etmək, o cümlədən onun törədilmiş cinayətlə əlaqəsini və təqsirini təsdiq etmək, ona qarşı qaldırılmış mülki iddianı qəbul etmək, onun iştirakı ilə aparılan prosessual hərəkətlərdə iştirakdan imtina etmək və onun hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmaq qadağan olunur. **Bu o deməkdir ki, təqsirləndirilən şəxs məhkəmə prosesində özünü təqsirli bilməsə, vəkil heç bir halda, yüngül cəza təyin edilsə belə, ittiham hökmünün çıxarılması haqda məhkəmədən (hakimdən) xahiş edə bilməz.**

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının qüvvədən düşmüş CPM-si ilə Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan CPM-nin müqayisəli təhlilindən görünür ki, vəkilin hüquqları qüvvədə olan CPM-də, qüvvədən düşmüş CPM-nə nisbətən, əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilmişdir. Bu isə ölkəmizdə həyata keçirilən məhkəmə-hüquq islahatlarının mahiyyətindən doğur.

Hər bir hüquqi təsisat, institut və ya qanun doqma, ehkam deyildir, belə ki, zaman keçdikcə hər bir qanun və ya hüquqi təsisatın da təkmilləşdirilməsinə, qanunda olan boşluqların aradan qaldırılmasına ciddi ehtiyac vardır. Bu mənada «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» Qanun və bu haqda digər müvafiq qanunvericilik aktları da istisnalıq təşkil etmir.

«Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» 28 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununda 18-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Vəkillər Kollegiyası ümumi yığıncağın qərarı ilə vəkillərin etik davranış qaydalarını qəbul etməlidir. **Lakin «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsindən on iki il keçməsinə baxmayaraq vəkillərin etik davranış qaydaları qəbul edilməmişdir. Bu isə hüquqi demokratik dövlət quruculuğu ilə bir araya sığmır və buna heç bir halda haqq qazandırmaq olmaz.**

Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 67-ci maddəsində göstərilir ki, kassasiya instansiyası məhkəməsində, məhkəmə aktlarından əlavə kassasiya qaydasında şikayət verildikdə, yeni açılmış hallar üzrə iş yenidən baxıldıqda işdə iştirak edən şəxslər yalnız vəkillə birgə məhkəmədə iştirak edirlər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 61-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır. Bu o deməkdir ki, yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ insan və vətəndaşın vəzifəsi deyil, hüququdur. **Beləliklə, dövlətin ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik qanunu ilə müəyyən edilmiş hüququn vətəndaşların vəzifəsi kimi müəyyən etməyə heç bir orqanın və ya təsisatın səlahiyyəti yoxdur. Buradan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin 67-ci maddəsinin kassasiya instansiyası məhkəməsində, məhkəmə aktlarından əlavə kassasiya qaydasında şikayət verildikdə, yeni açılmış hallar üzrə iş yenidən baxıldıqda işdə iştirak edən şəxslərin yalnız vəkillə birgə məhkəmədə iştirak etmək tələbi Konstitusiyanın 61-ci maddəsinin 1-ci bəndi ilə ziddiyyət təşkil edir.**

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsinin I hissəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir. Bu o deməkdir ki, digər qanunvericilik aktları, o cümlədən Mülki-Prosessual Məcəlləsi də qəbul edilərkən Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olmalıdır. Lakin Azərbaycan Respublikasının MPM-nin kassasiya, əlavə kassasiya instansiyasında, həmçinin, yeni açılmış hallar üzrə işə baxarkən vəkilin məcburi iştirakı barədə tələbi ölkəmizin ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik qanunun-Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 147-ci maddəsinin I hissəsi ilə ziddiyyət təşkil edir.

Həmçinin, «İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi üçüncü hissəsinin «v» bəndində göstərilir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər bir şəxs şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə müdafiə olunmaq hüququna malikdir. **Buradan aydın olur ki, mülki prosesin kassasiya, əlavə kassasiya və yeni açılmış hallar üzrə icraatla müqayisədə cinayət prosesinin eyniadlı mərhələlərində ikili standartta yol verilir. Ona görə də mülki-prosessual qanunvericiliyindən kassasiya, əlavə kassasiya və yeni açılmış hallar üzrə məhkəmə prosesində vəkilin məcburi iştirakı barədə müddəanın çıxarılmasını zəruri hesab edirəm.**

Hesab edirəm ki, qeyd edilən təkliflərin qəbul edilərək, qanunvericilikdən həmin müddəaların xaric edilməsi ölkəmizdə mülki-prosessual qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsinə, son nəticədə əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının daha etibarlı qorunmasına xidmət edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

a) azərbaycan dilində:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Qanun-2009, 67 səh.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, «Elm» nəşriyyatı, Bakı-1983, III cild, 555 səh
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezidentin kitabxanası: www.preslib.az, 133 səh.
4. Azərbaycan SSR Qanunları və Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanları Məcmuəsi (1938-1966-cı illər), iki cildə, I cild, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin nəşri, Bakı-1966, 492 səh.
5. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının 1960-cı il 8 dekabr tarixli qanunu ilə təsdiq edilmişdir (1998-ci il aprelin 1-nə olan dəyişiklik və əlavələrlə), «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, Bakı-1998, 296 səh.
6. Azərbaycan Respublikası İnsan hüquqları, Azərbaycan nəşriyyatı, Bakı-1998, 95 səh.
7. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il 14 iyul tarixli qanunu ilə təsdiq edilmişdir (2003-cü il oktyabrın 1-dək olan dəyişiklik və əlavələrlə), «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, Bakı-2000, 623 səh.
8. Ə.İ.İbrahimov, Azərbaycan SSR-də məhkəmə və prokurorluğun təşkili, Azərtədrisnəşr, Bakı-1963, 177 səh.
9. «İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində ədliyyə orqanları qarşısında duran vəzifələr barədə» Ədliyyə Nazirinin 12.04.2002-ci il tarixli 10-T №-li Əmri və onunla bağlı digər ədliyyə sənədlər, Bakı-2002, 76 səh.
10. M.F.Axundov, Komediya, povestlər, şeirlər, «Yazıçı» nəşriyyatı, Bakı-1982, 271 səh.
11. Vəkillik fəaliyyəti, Sənədlər toplusu, Hüquq Maarifçiliyi Cəmiyyəti, Bakı-2004, 690 səh.
12. «Vəkillər və vəkillik fəaliyyəti haqqında» 28 dekabr 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu (6 avqust 2005-ci il tarixədək olan əlavə və dəyişikliklərlə), Vəkilin stolüstü kitabçası, Bakı-2005, 54 səh.

b) rus dilində:

13. Azerbaydjanskaya Demokratıçeskaya Respublika (1918-1920), Zakonodatelnie aktı (Sbornik dokumentov), İzdatelstvo Azerbaydjan, Baku-1998, 423 str.
14. M.Ö.Barhevskiy, «Orqanizatsiya i deyatelnost advokaturı v Rossii», Moskva-2000, 358 str.
15. Svod Zakonov Azerbaydjanskoy SSR, Tom 7, Baku-1987, 939 str.
16. Sbornik prikazov, postanovleniy kolleqii, instruksiy i ukazaniy Ministerstva Yustitsii SSSR, İzdatelstvo «İzvestiya», Moskva-1976, 807 str.
17. Sbornik prikazov, postanovleniy kolleqii, instruksiy i ukazaniy Ministerstva Yustitsii SSSR, İzdatelstvo «Yuridiçeskaya literatura», Moskva-1982, 512 str.
18. Uqolovno-Prosessualniy Kodeks Azerbaydjanskoy SSR, İzdanie sedmoe (so vsemi izmeneniyami i dopolneniyami vklyuçitelno po 1 maya 1943 qoda), Azərneşr, Baku-1944, 121 str.